

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut komunikačních studií a žurnalistiky
Katedra žurnalistiky

O Roma vakeren, pořad Českého rozhlasu o Romech
versus
romské internetové rádio Rádio Rota

Vedoucí práce: PhDr. Josef Maršík, CSc.

Vypracovala: Markéta Skočovská
2007/2008

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala zcela samostatně s využitím uvedených pramenů.

V Praze dne 21.5.2008

Markéta Skočovská

OBSAH

Úvod.....	4
Metody výzkumu.....	4
Materiál.....	5
Mezinárodní srovnání.....	6
Vývojové souvislosti národnostního vysílání.....	7
Historie.....	9
Profil.....	12
Cílová skupina.....	14
Technický přenos a zázemí.....	15
Zaměstnanci.....	16
Financování.....	16
Propagace.....	16
Redakční práce.....	16
Zdroje informací.....	17
Jazyk.....	17
Programová skladba.....	18
Hudba.....	24
Internet a romské vysílání.....	25
Etnický rozměr vysílání.....	26
Spolupráce Rádia Rota a romské redakce Radiožurnálu.....	28
Srovnání pořadu O Roma vakeren a Rádia Rota.....	28
Výhledy do budoucna.....	29
Závěr.....	31
Summary.....	32
Prameny.....	33

Úvod

Romské rozhlasové vysílání v České republice je novým fenoménem, výdobytkem porevoluční doby. Jelikož se tedy jedná o poměrně nový jev na naší mediální scéně, je velmi zajímavé a inspirující sledovat okolnosti jeho vzniku a vývoj. O Romech referovali v minulosti ve většinových médiích téměř výhradně Neromové¹. Už nějakou dobu se prosazuje tendence podporovat nejen samostatná romská média, ale dát romským žurnalistům prostor i ve většinových masových médiích. Ti by pak měli dostat možnost podílet se na mediálním obrazu, který o společnosti poskytují většinová média a v ideálním případě ho tímto vyvažovat.

Romskými médii a životem Romů obecně se zabývám zejména v rámci svého studia romistiky na Univerzitě Karlově a témata „Romové a média“ jsem se rozhodla propojit právě v této bakalářské práci.

Nabízí se otázka, proč jsem se rozhodla srovnávat mediální produkty, které se již od základu liší?² Nepokouším se porovnat neporovnatelné? Vycházím z faktu, že v České republice jsou pořad "O Roma vakeren" a internetové "Rádio Rota" jedinými zástupci romského vysílání. Coby nový (porevoluční) jev v české žurnalistice si toto národnostní rozhlasové vysílání teprve ověřuje svou životnost a ohmatává si pole působnosti. Zvláště ve spojení s internetem jako komunikačním prostředkem, který díky svému vývoji poskytuje stále nové interaktivní nástroje k předávání informací.

Cílem práce je ukázat možnosti cest vzniku a provozování romského rozhlasového vysílání. Metoda srovnání mi pomůže odhalit tuto různost.

Pokládám si otázku, zda jsou si tato vysílání konkurenty, nebo spolupracují, zda se navzájem vymezují, nebo doplňují, jaké si kladou cíle a s jakými problémy se potýkají.

Metody výzkumu

Vycházela jsem samozřejmě z odborné literatury, ale jelikož té primární je k tématu velmi málo, zaměřila jsem se na kvalitativní výzkum. Jeho součástí byly položené

¹ Tento neologismus používám v souladu s většinou moderní romistické literatury.

² Jedná se o porovnání samostatného rádia a pořadu.

rozhovory s představiteli obou médií³, zúčastněné i nezúčastněné pozorování (v romské redakci Českého rozhlasu jsem absolvovala praxi, s Rádiem Rota jsem spolupracovala při psaní mé bakalářské práce v rámci studia romistiky na FF UK). Snažila jsem se tímto získat informace přímo „z terénu“ a zároveň se snažit o jejich objektivitu ověřováním je za pomoci většího počtu informátorů. Využila jsem také veřejné statistiky poslechovosti a samozřejmě materiál, který byl oběma médiím vyprodukován.

Materiál

Materiál, tedy záznam vysílání z určitého období, mi v práci slouží jako opěrný bod zejména v části „Programová skladba“. Jinak je má práce zaměřena spíše všeobecně, v celé historické šíři obou vysílání. Příliš úzká specifikace způsobená orientací na pouhý úsek vysílání by podle mého názoru tématu nesvědčila. Téma romského vysílání nebylo ještě nikdy podrobně zpracováno, a proto je třeba postihnout jeho charakteristiku v co největší možné šíři. V průběhu mé spolupráce s Rádiem Rota se ukázalo, že období, které jsem si vytyčila v mé bakalářské tezi, bylo zcela nevhodně zvolené. Tehdy totiž (v lednu až červnu roku 2007) procházelo Rádio Rota významným přerodem i finanční a personální krizí. Vzhledem k jeho šestileté existenci se rozhodně nejedná o reprezentativní vzorek vysílání. Tím spíše, že se v práci snažím o srovnání s pořadem O Roma vakeren, který v té době vysílal zcela standardně.

Dalším důvodem změny tohoto časového vymezení je fakt, že ve mnou nově vybraném období (říjen 2007- březen 2008) začalo Rádio Rota vysílat nepřetržitě a tato změna se výrazně promítla do činnosti rádia.

Pracovala jsem s audiální i textovou podobou pořadu, která je zveřejněná na webové stránce www.romove.cz a je průběžně aktualizovaná v souladu s periodicitou pořadů odvysílaných naživo. Tento přepis neobsahuje čtvrt hodinové pořady vysílané na VKV regionálních vlnách v úterý a ve čtvrtek ani hudbu. Jako náhrada mi posloužily playlisty z archivu Českého rozhlasu, zvukovou podobu písní jsem si dohledala sama. Ony krátké pořady bohužel dohledatelné nejsou. Od té doby, co existují webové stránky www.romove.cz,

³ Veškeré citace šéfredaktorky pořadu O Roma vakeren a šéfredaktorky Rádía Rota pochází z rozhovorů, které jsem uskutečnila v květnu roku 2008.

není pořad archivován v jiné podobě, úterní a čtvrteční relace bohužel vůbec. Většinou se ale jedná o zkrácenou verzi pátečního vysílání (viz dále).

Materiál Rádia Rota je volně přístupný na jeho webových stránkách www.radorota.cz. Přesná podoba živého vysílání archivována není, nelze dohledat jeho skutečnou posloupnost, střídání hudby a mluveného slova. Nicméně všechny ucelené pořady kromě krátkých moderátorských vstupů, které byly součástí živého vysílání, jsou přístupné k poslechu na webových stránkách rádia na titulní straně mezi nejaktuálnějšími příspěvky nebo posléze v sekci "Záznamy živého vysílání", která je dostupná přímo z titulní strany.

Mezinárodní srovnání

I v některých dalších zemích s početně silnou romskou menšinou existuje romské rozhlasové vysílání. Ve Švédsku funguje rádio Radio Romano, v Srbsku Khrlo e Romengo a v Maďarsku Rádió C. V Makedonii dokonce romská televize BTR a v Srbsku TV Nišava.

V červnu 2007 se v Praze v rámci mezinárodního romského festivalu Khamoro uskutečnil mezinárodní odborný seminář "Romové a média", kterého se zúčastnili zástupci romských tištěných a elektronických médií a informačních serverů o Romech⁴.

Dá se říci, že všechna romská média na světě se potýkají s podobnými problémy. S nedostatkem financí a legislativou, která nezaručuje povinnost romského vysílání ve veřejnoprávních médiích nebo nekonkretizuje jeho podobu. Nedá se ovšem konstatovat, že finanční zázemí romských redakcí je přímo úměrné ekonomické vyspělosti státu. Například Makedonie má mnohem rozvinutější a početnější romská média a přitom se jedná o zemi méně ekonomicky vyspělou, než je třeba Česká republika.

Snad všichni účastníci semináře se shodli na tom, že romská média ve všech zemích by měla spolupracovat, zejména při výměně informací, což se sice děje, ale ve velmi omezené míře. A spolupráce by se neměla odehrávat jen mezi romskými médii navzájem, ale i mezi romskými a majoritními.

Novinářka Jarmila Balážová shrnula svůj výstup na semináři pro slovenské romské noviny Romano nevo řil takto:

⁴Já jsem byla také přítomna.

"Hovořila jsem samozřejmě o romských novinářích a médiích v naší zemi, ale také o nutnosti spolupráce s médii majoritními. Jen tak totiž lze často negativní image Romů v České republice, ale i kdekoli jinde ovlivňovat."... "Identifikovali jsme deset zásadních problémů, s nimiž se obecně romská média ve světě potýkají."... "Je třeba najít finanční zdroje, z nichž by bylo možné všechny zamýšlené aktivity podpořit."... "Nemůžeme bláhově očekávat, že lidé, kteří se zatím na podobných konferencích setkávají jen ve svém volnu a nemají žádné zdroje, zázemí a možnosti, mohou kooperovat na mezinárodní úrovni a rozvíjet romská média."

Vývojové souvislosti národnostního vysílání

V této kapitole se podívám, jaké podmínky (ne)měli Romové k vytvoření národnostního vysílání v době, kdy majoritní rozhlasové pořady byly již samozřejmostí.

„V letech 1945-1989 přistupovala státní politika k Romům jako k populaci, která se vyznačovala historicko-společensky vymezenou determinací. Všechny koncepce poválečného řešení romské otázky zůstávaly nekomplexní: zaměřovaly se téměř výhradně na její sociální stránku, nerespektovaly stránku sociálně-politickou a sociálně-psychickou a zcela ignorovaly stránku etnickou.“⁵

Zejména rok 1948 představoval zlom v politickém vnímání „cikánského obyvatelstva“. Romové nebyli uznáváni jako národ ani národnost, nýbrž jako skupina lidí žijících rozptýleně na celém území Československa, která vinou utlačování a vykořisťování kapitalistickou třídou získala charakteristické rysy způsobu života a mentalitu, které byly retardující a důležitým úkolem bylo odstranit je. Byli vnímáni spíše jako etnografická skupina, která postupně splyne s českým a slovenským národem. Názory některých jedinců na chápání a řešení romské problematiky jako etnické, požadavky na romské školství, noviny a literaturu v romštině bylo třeba odsoudit a hodnotit jako škodlivé. Pokud by se bývaly tyto požadavky uskutečnily, zabránilo by se žádoucímu procesu asimilace. Všichni měli být převychováni a přizpůsobeni dělnické třídě. Kultura byla významnou překážkou v tomto procesu, platila za hlavní zdroj sociální zaostalosti. A proto byly násilně rozvráceny romské rodiny, její hlavní nositelé.

⁵NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*. 5. doplněné vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. 129 s. ISBN 80-244-0497-4, s. 98

Velkou ránu zasadil socialismus romskému jazyku, kterým bylo zakázáno mluvit. Jedinou výraznější výjimku v tomto procesu tvořilo období let 1969-1973, kdy oficiálně působil Svaz Cikánů-Romů, reprezentační romská organizace, která chtěla odolat asimilačním tlakům a podpořit svébytnost romské kultury. Jeho členové vydávali zpravodaj *Romano řil*, česky i romsky psaný, kde mimo jiné dávali prostor romským autorům. Svým profilem se však brzy vládnoucí vrstvě znelíbili a roku 1973 byl Svaz násilně rozpuštěn.

Dá se tedy říci, že období socialismu bylo pro romskou kulturu a zejména jazyk tvrdou zkouškou, jejíž dopady můžeme sledovat dodnes. Naštěstí se ukázalo, že většina Romů svou kulturu vytvářela a rozvíjela aspoň za zavřenými dveřmi, protože po Sametové revoluci během devadesátých let nastal boom romské kultury. Začala být vydávána romská literatura, z níž většina byla napsána už za dob socialismu, bylo založeno několik romských periodik, na Filozofické fakultě vznikl obor romistika a co je důležité pro nás, své místo si v elektronických médiích vedle většinových našly i pořady menšinové. Romům se začal věnovat nejen veřejnoprávní Český rozhlas a Česká televize, ale i některá soukromá média, často ta s náboženským zaměřením.

I když oficiální ideologie do určité míry uznala některé projevy romské kultury, hodnotila je jako podprůměrné a kopírující majoritní kulturu. Právě většinová kultura, zvláště tisk a film se měly stát významným nástrojem kulturně osvětové propagandy, která měla Romy přesvědčit, že jejich tradiční způsob života a kultura nejsou důstojné pro člověka.

Devadesátá léta byla ve znamení protikladů. Revoluce v roce 1989 znamenala velké naděje, Romové demonstrovali na Václavském náměstí proti totalitnímu režimu společně s příslušníky etnické majority a v prvním polistopadovém parlamentu měli dokonce Romové poměrně silné zastoupení (dodnes se tato situace nezopakovala). Bylo v zájmu státní moci, vzhledem k tlaku Evropské unie, neklást překážky posilování etnického sebevědomí Romů. Veřejnoprávními médii byla uložena povinnost věnovat romské tematice určitý prostor, vznikaly romské politické strany, národnostní tisk, romská občanská sdružení, začalo se vydávat více romské literatury, na školách se objevili romští asistenti atd. V tomto období tvořilo největší problém pro vznikající romská média otázka používání češtiny versus romštiny, definování cílové skupiny, koupěschopnost médií, prohlubování sociální problematiky komunity a nedostatečné zastoupení představitelů komunity v orgánech státní správy a samosprávy.

Na druhé straně byla léta devadesátá ve znamení otevřených rasistických útoků, zejména ze strany členů hnutí skinheads, které nejednou skončily smrtí napadených. Rasistické projevy jsou přitom českými zákony stále těžce postižitelné. Antidiskriminační zákon nebyl dodnes uveden v platnost.

První zásadní porevoluční ranou bylo ovšem pro Romy vydání Zákona č. 40/1993 Sb. o nabývání a pozbývání státního občanství České republiky. Tento zákon, uvedený v platnost před rozdělením federace, odebral několika desítkám tisíc Romů žijících na území budoucí České republiky české občanství, čímž se jim podstatným způsobem ztížily podmínky pro život v této zemi. Přitom šlo často o Romy, kteří se již v Čechách narodili.

Velkou podporu veřejnosti si ve volbách roku 1996 získala Republikánská strana Miloslava Sládka, která se netajila svými rasistickými názory. Odpovědí Romů na nesnáze jejich života v České republice byl velký exodus v roce 1997, kdy se Romové pokoušeli emigrovat do Kanady, Austrálie, na Nový Zéland, Velké Británie a dalších evropských zemí.

Některé věci se naštěstí daří pomalu měnit, a tak tu máme první vyhrané soudní procesy z posledních let týkající se diskriminace Romů při přijímání do zaměstnání, ale také otevření velké kauzy nedobrovolné sterilizace romských žen.

Historie

O Roma vakeren čili Romové hovoří

Pořad O Roma vakeren připravuje romská redakce Českého rozhlasu 1- Radiožurnálu. Tato redakce spadá pod Redakci vysílání pro menšiny, v rámci níž připravuje svůj pořad Stretnutie i její slovenská část. V minulosti bylo součástí i německé a polské vysílání.

Slovenština a romština na vlnách Českého rozhlasu. Připomínáme vám, čím jsou si naše národy blízké, pomáháme vám poznat naše reálie a zajímavosti. O Slovácích a (nejen) pro Slováky žijící v Česku vysíláme pořad Stretnutie a aktuální informace o všem, co se týká Romů, uslyšíte v pořadu O Roma vakeren.

Zpravodajsko- publicistický pořad O Roma vakeren čili Romové hovoří připravuje romská redakce, která vznikla 1.11.1992. Vysílání pro menšiny v Českém rozhlase umožnil zákon České národní rady č. 484/1991 Sb. o Českém rozhlase. Hlavním úkolem Českého rozhlasu

jakožto veřejné služby v oblasti rozhlasového vysílání je podle zákona mimo jiné dávat menšinám prostor ve vysílání. O této povinnosti pojednává i Kodex a Statut Českého rozhlasu. Od roku 1993, od vzniku České republiky existuje česká národnostní politika, která vychází z občanského principu. Jedním z práv příslušníků národnostních menšin je šíření informací v jejich rodném jazyce a vydávání periodického a neperiodického tisku.

U vzniku pořadu stálo několik lidí. Novinář a frontman kapely Čilágos Emil Baláž, právník a romský aktivista Emil Ščuka, novinářka a ředitelka občanského sdružení Romea Jarmila Balážová, ředitel občanského sdružení Dženo Ivan Veselý a novinář Jan Kubíček. Později se připojili novinář, aktivista a hudebník Vojtěch Lavička a novinářka Judita Bednářová. Šéfredaktorkou byla od začátku Jarmila Balážová.

Tehdy měl pořad týdenní periodicitu, trval jednu hodinu a vysílal se na stanici Vltava. Věnoval se zejména zpravodajství o Romech z celé republiky a romské hudbě. Během uplynulých patnácti let prošel několika personálními, formátovými a technickými změnami.

Pak měl pořad dlouhou dobu pouze dvacet pět minut vysílacího času týdně a byl předtáčený. Od ledna 2002 byl na žádost romské redakce prodloužen na padesát pět minut.

Rádio Rota

Rádio Rota je internetové rádio, jehož webové stránky jsou www.radiorota.cz. Jedná se o projekt občanského sdružení Dženo.

Občanské sdružení Dženo

Provozovatelem Rádia Rota je občanské sdružení Dženo, které vzniklo 18. 1. 1994 jako nadace pod vedením Ivana Veselého a JUDr. Kláry Veselé-Samkové. Hlavními cíli sdružení jsou obnova a rozvoj tradičních romských hodnot, boj na poli lidských práv a vytváření pozitivního obrazu Romů. Angažuje se zejména ve vzdělávání Romů, prohlubování profesionálních znalostí romských aktivistů a v oblasti médií. Zabývá se monitoringem tisku, shromažďuje veškeré dostupné informace o Romech, vydávalo měsíčník Amaro gendalos (1997- 2002) a podílelo se na tvorbě pořadu české televize Romale (1994- 1999).

Předseda sdružení Ivan Veselý, mimo jiné komisař pro demokratizaci zemí, říká o ideji Rádia Rota toto:

„Já osobně se romskými problémy zabývám na hlubší úrovni, myslím jako koncepčně, analyticky, již řadu let. Mým prvním analytickým dílem byla ve čtyřidevadesátém roce Zpráva pro UNESCO. Již v té době jsem si uvědomil a také jsem to zdůrazňoval, že všechno vede přes osvětu, přes informovanost. V mezích svých schopností a možností jsem se začal zaměřovat na romská média, školili jsme lidi, dělali jsme kurzy. Logickým vyústěním bylo právě Rádio Rota.“

Historie Rádia Rota

Konkrétním podnětem pro vznik internetového vysílání byl kurz žurnalistického minima pro Romy, který pořádalo občanské sdružení Dženo ve spolupráci s Vyšší odbornou školou publicistiky. Uskutečnil se v letech 1997 až 1999 a navštěvovalo ho osmnáct Romů ve věku 18- 35 let, kteří prošli přijímacím řízením. Tento projekt byl realizován ve spolupráci s Minority Rights Group z Velké Británie a uskutečnil se i na Slovensku, v Bulharsku a Rumunsku.

Sdružení Dženo zajišťovalo pro kurz administrativu a stáže pro studenty, Vyšší odborná škola publicistiky výuku. Ta probíhala třikrát týdně a studenti si později vybírali specializaci tisk, televize, rozhlas nebo internet. Praxi měli zajištěnu v majoritních mainstreamových médiích. Mnozí z nich v nich zůstali nadále pracovat. Richard Samko získal pracovní pozici v sekci domácího zpravodajství České televize, Iveta Demeterová a Jan Mišurec se uplatnili v Českém rozhlasu (J. Mišurec zde pracoval již před započítáním kurzu), Soňa Kalejová strávila po praxích v českých majoritních médiích a v Romském tiskovém centru v Budapešti měsíc na stáži v USA.

Absolventi našli samozřejmě uplatnění i v romských médiích, Iveta Demeterová přispívala do pořadu O Roma vakeren a od vzniku Rádia Rota je jeho šéfredaktorkou. Soňa Kalejová pracovala v měsíčníku Romano vod'i a Jan Mišurec působí jako redaktor a moderátor pořadu O Roma vakeren. Studenti měli také možnost praxe v měsíčníku Džena Amaro gendalos. A mnozí z nich se posléze podílelo na přípravě vysílání Rádia Rota.

Sedmnáctý listopad roku 2002 byl prvním vysílacím dnem Rádia Rota. Coby projekt sdružení Dženo spadalo rádio pod vedení ředitele Ivana Veselého, který byl nejdříve i šéfredaktorem. Cíl rádia byl vytyčen jako poskytování mezinárodního informačního servisu a působení na veřejné mínění.

Prvními redaktory byli Jarmila Balážová, Vojtěch Lavička, Dana Dubjelová, Bohumil Havrů, který později emigroval a nahradila ho Marie Vrabelová, a příležitostně Anna Poláková (šéfredaktorka romské redakce ČRo).

Finanční zdroje pro vznik rádia pocházely od mezinárodních organizací Open Society Fund a Media Lundfund a jednalo se o cca 2 mil. Kč.

TV Jakh

Rádio Rota nabízí na svých stránkách i audiovizuální vysílání, tzv. TV Jakh (v překladu z romštiny TV "oko"). První pořad byl zveřejněn 6.12.2004. Příspěvky jsou archivovány, první z nich se týkaly příprav tradičních romských jídel, následují záznamy koncertů, festivalů, soutěží, plesů, akcí romských občanských sdružení, rozhovory s romskými osobnostmi, klipy a celé filmy s romskou tematikou.

Profil

O Roma vakeren je jedním z pořadů stanice Český rozhlas 1- Radiožurnál, což jeho profilaci musí nutně determinovat. Jde o rozhlas veřejnoprávní, který má dány určité povinnosti ze zákona a zároveň si sám klade cíle jako dodržování objektivitu, vyváženosti, nestrannosti ve zpravodajství, orientaci na současné dění, vysokou pohotovost, rychlost a operativnost.⁶ Odpovědnost plyne i z faktu, že Radiožurnál má v rámci okruhů Českého rozhlasu vysokou poslechovost, což by ho mělo vést k plnění závazků vůči posluchači. Okruhy Českého rozhlasu mají jasně vymezené své cílové posluchačské skupiny, což by mělo být zohledněno i v programové skladbě daného pořadu.

Pořad O Roma vakeren do tohoto vzorce dobře zapadá. tematicky se úzce profiluje, ale pokouší se obsáhnout co nejširší publikum, romské i neromské, různého věku. Věnuje se zpravodajství i publicistice a mluvené slovo prokládá hudbou.

Přehledně to vysvětlují i informace v propagačních materiálech pořadu.

Prostřednictvím romského vysílání vás bereme mezi lidi, o kterých jste v minulosti mnoho nevěděli. Žijeme spolu sice dlouho, ale poznáváme se až nyní.

Na letáku propagujícím pořad doslova stojí:

⁶MARŠÍK, Josef. *Úvod do teorie rozhlasového programu*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 1995. 106 s. ISBN 80-7184-013-0, s. 19

- přinášíme zprávy a reportáže z aktuálních událostí
- představujeme zajímavé osobnosti
- informujeme o životě Romů u nás i ve světě
- besedujeme s odborníky na romskou problematiku
- přiblížíme vám romskou kulturu a tradice
- hrajeme romskou hudbu z domova i ze zahraničí

O Roma vakeren je jedním z pořadů stanice Český rozhlas 1- Radiožurnál, což jeho profilaci musí nutně determinovat. Jde o rozhlas veřejnoprávní, který má dány určité povinnosti ze zákona a zároveň si sám klade cíle jako dodržování objektivitu, vyváženosti, nestrannosti ve zpravodajství, orientaci na současné dění, vysokou pohotovost, rychlost a operativnost.⁷ Odpovědnost plyne i z faktu, že Radiožurnál má v rámci okruhů Českého rozhlasu vysokou poslechovost, což by ho mělo vést k plnění závazků vůči posluchači. okruhy Českého rozhlasu mají jasně vymezené své cílové posluchačské skupiny, což by mělo být zohledněno i v programové skladbě daného pořadu.

Rádio Rota má vzhledem ke svému statutu úplně jiné možnosti. Coby internetové rádio, které není závislé na frekvencích, a tím pádem ani na licenci, se může profilovat velmi úzce. Ze své specifčnosti si může učinit přednost. Internetová rádia se obecně specializují buď na určitý druh hudby, kterou vysílají, nebo na cílovou skupinu. Rádio Rota patří do druhé zmíněné skupiny, hudba je s tím však do jisté míry spjata (umíme více či méně specifikovat etnickou romskou hudbu, která tvoří většinu vysílání, ale ostatní druhy hudby jsou také zastoupeny). Zaměřuje se zejména na zábavnou publicistiku a hudbu.

Cílová skupina

Ze začátku existence Rádia Rota převažovali posluchači ze zahraničí, Romové z Ameriky, Nového Zélandu, Kanady, Irska, Maďarska. Mnoho z nich emigrovalo do těchto zemí právě z České republiky a prostřednictvím internetového vysílání měli možnost zůstat v kontaktu s děním v Čechách. Mezi posluchači ovšem nechyběli ani občané České republiky, a

⁷MARŠÍK, Josef. *Úvod do teorie rozhlasového programu*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 1995. 106 s. ISBN 80-7184-013-0, s. 19

to Romové i Neromové. Podle I. Demeterové jsou určitá témata, která jsou Romům blízká, která znají, a tak jsou základní informace o nich určeny spíše majoritnímu posluchačstvu, na které se musí brát při zpracování témat ohled, protože získané informace jsou pro něj důležité. *"Když jsme začínali s vysíláním, tak skladba posluchačů byla sedmdesát procent ze zahraničí a třicet procent z České republiky. Ale samozřejmě s tím, jak si nás lidé vyhledají, máme více posluchačů a je to tak padesát na padesát, protože se hodně nabalují posluchači z České republiky."*⁸

TOPlist je audit návštěvnosti webových stránek.⁹ Ze začátku své existence se Rádio umístovalo okolo sedmého místa, v poslední době okolo jedenáctého.

Pořad O Roma vakeren je podle slov Anny Polákové určen občanům České republiky: Znamená to, že pořad se vysílá nejen pro romské rodilé mluvčí, ale i pro ty, kteří romsky nemluví a hlavně také pro Neromy. Na druhou stranu se neohlíží na posluchače v zahraničí, nepřizpůsobuje jim témata, pořad se snaží výlučně mapovat dění v naší zemi.

Vysílací čas

Rádio Rota vysílalo až do roku 2006 třikrát týdně, v pondělí, ve středu a v pátek. Každý den v jiném jazyce, v romštině, češtině a angličtině. Od 17.11.2007 je spuštěno nepřetržité "živé vysílání", tj. premiéry a reprízy všech pořadů prokládané hudbou.

V současné době se pořad O Roma vakeren vysílá živě v pátek od 20.05 do 21.00 hod. na stanici Český rozhlas 1- Radiožurnál a v úterý a ve čtvrtek na VKV regionálních vlnách od 19.45 do 20.00 hod. Ani v jednom případě se nejedná o rozhlasový "prime time" (poslechová špička), ale vzhledem k tomu, že není zákonem určeno, na jaké stanici veřejnoprávního rozhlasu se má pořad vysílat, jde o čas poměrně lukrativní, jelikož Radiožurnál má v rámci stanic Českého rozhlasu vysokou poslechovost. Každý pátek vysílá Radiožurnál pořad Sportžurnál, který se občas vlivem delších živých sportovních přenosů protáhne do času vysílání O Roma vakeren, a tento pořad je proto zkrácen.

⁸ Iveta Demeterová v rozhovoru pro O Roma vakeren k výročí třetího roku existence Rádia Rota, 2005

⁹ TOPlist- Rádia [online]. c1997 [cit. 2008-05-15]. Dostupné z: <<http://www.toplist.cz/radia>>

Regionální vysílání je více méně obdobou pátečního, obsahuje reprízy nejzásadnějších příspěvků delšího pořadu, hudbu, zprávy a občas původní příspěvky určené jen pro úterní a čtvrteční vysílání. Toto kratší vysílání není archivováno. Od doby kdy vznikly webové stránky www.romove.cz (1998), neexistuje jiná archivace pořadu O Roma vakeren než právě jeho textová a audiální podoba uložená na těchto stránkách. Pouze několik posledních vydání pořadu je archivováno na stránkách Českého rozhlasu v sekci Rádio na přání.

Technický přenos a zázemí

K poslechu českých internetových rozhlasových stanic je většinou vyžadován program Winamp (pro přehrávání formátu OGG Vorbis nebo MP3) nebo Windows Media Player (pro přehrávání formátu WMA). Důležitým parametrem, který ovlivňuje přenos signálu, je kapacita linek mezi recipientem a vysílacím bodem. Pro minimální srozumitelnost je potřeba posílat signál proudem 28 kbs.

Rádio Rota nabízí posluchačům tři streamy ve formátech ogg (v kvalitě 64 kbps), mp3 (v kvalitě 64 kbps), m3u (128 kbps) a webový přehrávač v mp3 (128 kbps).

Rádio Rota má kvalitní technické zázemí, které umožňuje i natáčení pořadů náročnějších na technickou kvalitu studia. V květnu tohoto roku se rádio přestěhovalo do nových prostor ve Španělské 6 v Praze 1, kde má k dispozici dvě nahrávací studia. Rádio má vlastního technického pracovníka a webmastera, který pracuje pro celé sdružení Dženo.

Pořad se

Zaměstnanci

V Rádiu Rota pracovalo v roce jeho existence šest redaktorů včetně zvláštního redaktora pro dětské vysílání. Nyní, v období finanční krize rádia, je jedinou stálou zaměstnankyní šéfredaktorka Iveta Demeterová. Spolupracuje s externisty, kteří nejsou placeni. Většina z nich jsou studenti druhého běhu výše zmíněného Kurzu žurnalistického minima. Zájemci skládali přijímací zkoušky z českého a romského jazyka a všeobecného přehledu. Program je financován z Evropských strukturálních fondů a organizuje ho sdružení Dženo a Hermes. V současné době dokončuje kurz deset až jedenáct Romů a externí spolupráce s Rádiem Rota vedle jiných elektronických i tištěných médií je pro ně vítanou praxí.

Personální krize rádia máúže mít na kvalitu vysílání velký dopad. Současní externisté nejsou placeni, mají svá zaměstnání, kterým musí dát vždy přednost. A nejde dělat vysílání „o jednom hlase“ (Ivety Demeterové).

Redakci vysílání ČRo pro menšiny, kterou tvoří slovenská (pořad Stretnutie) a romská (pořad O Roma vakeren) redakce, vede šéfredaktorka její slovenské části Ľubica Svárovská.

Prímým nadřízeným redakce vysílání pro menšiny je Alexandr Pícha, který byl 5. února tohoto roku pověřen řízením stanice Radiožurnál.

Romské vysílání má jen dva stálé zaměstnance. Šéfredaktorku vysílání Annu Polákovou a produkční Ivetu Durdoňovou, která pracuje i pro slovenské vysílání.

Naopak externích zaměstnanců je více. Jsou jimi Jan Mišurec, Jaroslav Sezemský, Marie Vrábelová a Richard Samko.

Moderátory jsou Anna Poláková, Jaroslav Sezemský, Jan Mišurec a Richard Samko, kteří se více méně pravidelně po dvojicích střídají.

Financování

Pořad „O Roma vakeren“ je ze zákona financován z rozpočtu Českého rozhlasu.

Rádio Rota má situaci o poznání těžší. Internetová rádia si většinou musí hledat alternativní způsoby financování vlastního provozu. Výsledkem je činnost redaktorů bez nároku na honorář (externisté z řad studentů Kurzu žurnalistického minima) a nutnost shánění grantů. Cílová skupina posluchačů je často tak malá (díky úzké profilaci rádia, že se inzerentům nevyplatí s těmito subjekty spolupracovat). Zmíněné ohrožují kvalitu vysílání,

Rádio Rota je závislé na vlastní fundraisingové aktivitě. V roce 2003 obdrželo 1 milión Kč, v roce 2004 1 milión 250 tisíc Kč. Od roku 2006, kdy byla pozastavena dotace od Ministerstva kultury ČR¹⁰, neobdrželo rádio od státu žádné finance. Finance na kvalitní technické zázemí získalo rádio ze zahraničních zdrojů.

¹⁰ Dostupné na internetu: <<http://www.mkcr.cz/media-a-audiovize/granty-a-programy/media-tykajici-se-narodnostnich-mensin/default.htm>>

Propagace

Pořad O Roma vakeren je propagován samotným Českým rozhlasem na jeho akcích a v jeho vysílání, rozhlas také finančně zajišťuje materiály k propagaci (plakáty, letáky). O existenci pořadu informují některé neziskové organizace, odkazují na něj na svých internetových stránkách. Nezastupitelnou funkci v šíření povědomí o pořadu samozřejmě zaujímají webové stránky www.romove.cz, kde jsou odvysílané pořady archivovány.

Rádio Rota je mediálním partnerem na mnoha pravidelných akcích, spolupracuje i s dalšími médii (Český rozhlas), které ho prezentují ve svém mediálním prostředí.

Redakční práce

Všechny pořady Rádia Rota jsou předtočené, jen zprávy se připravovaly těsně před vysíláním (jež začínalo třikrát týdně ve 14 hod.), aby byly co nejaktuálnější. V současné době má Iveta Demeterová coby jediná stálá zaměstnankyně Rádia Rota plnou zodpovědnost za vysílání. Sama si organizuje externisty a sestavuje vysílání.

Na začátku pracovního týdne se vytvoří plán na páteční vysílání, zaměstnanci si rozdělí odpovědnosti za natočení jednotlivých příspěvků, ve čtvrtek se vše sestříhá a připraví přesný časový plán, který posléze dostanou moderátoři a technik ve studiu.

Zdroje informací

Romská redakce ČRo má za dlouhou dobu své existence vybudovanou rozsáhlou síť kontaktů, které neustále využívá v redakční práci. Dalším důležitým zdrojem jsou zprávy z ČTK a internet, samozřejmě včetně portálů zabývajících se Romy (www.dzeno.cz, www.romea.cz a další).

Zprávy ze zahraničí získává od zahraničních reportérů Českého rozhlasu.

Rádio Rota má také vybudovanou síť kontaktů, dostávají tipy od posluchačů, odborníků nebo organizací. Běžným postupem je například, že organizace poskytne informace o své činnosti rádiu a to o ní natočí příspěvek. Funguje samozřejmě také „pošta“ mezi lidmi. Hlavním zdrojem informací a námětů je ale webový server sdružení Dženo, který

získává informace z monitoringu služby Newton. Sedmdesát až osmdesát procent z nich tvoří informace o Romech. Mnohé z nich majoritní média vůbec nezveřejní.

Inspirací pro romská média České republiky by se mohla stát slovenská Rómska tlačová agentúra (RPA)¹¹, která se snaží informacemi, jež poskytuje romským i neromským médiím, nabídnout jiný pohled na romskou tematiku, vytvořit protipól slovenským majoritním médiím.

Jazyk

Rádio Rota vysílalo od začátku ve třech jazycích, romštině, češtině a angličtině. Každý den měl vyhrazen jiný jazyk. Původním jazykem byla většinou čeština, z ní byly příspěvky překládány do romštiny a angličtiny. Někdy si ovšem redaktoři pozvali například romského hosta, který mluvil ve vysílání romsky a až posléze se jeho projev překládal do češtiny a angličtiny. Rozhovory se většinou nepřekládaly, zůstávaly uveřejněné pouze v jazyce, ve kterém byly natočeny. To se změnilo před dvěma lety, kdy vlivem finančních problémů přestalo rádio personálně zvládat takový objem práce.

O Roma vakeren

Pořad je vysílán i v češtině, aby ho mohli sledovat i neromští posluchači.¹²

Pouze v úvodním slovu, představení témat konkrétního vydání pořadu a při rozloučení moderátorů se objevuje i romština. Česká a romská forma si úplně přesně neodpovídají, na konci pořadu například moderátoři občas vyřizují osobní vzkazy, které si skrze vysílání mezi sebou Romové vyměňují.

Šéfredaktorka Anna Poláková na otázku, zda by neměla romština zaujímat ve vysílání silnější pozici, odpověděla:

„Já myslím, že kdybych tam dala víc romštiny, tak tomu hodně lidí nebude rozumět. A co je důležitější? Ta romština, nebo ty informace? A to jsme v době, kdy potřebujeme ty informace, ale na obě strany. Přeci jenom to je pořad, který má otvírat tu cestu i k tý druhý straně.“

¹¹ Dostupné z internetu: <<http://www.rpa.sk/rpa.php?lang=SK&m=ONA>>

¹² propagační leták pořadu

Navíc se prý podíl romštiny vyvažuje v romských textech hudby, která tvoří skoro padesát procent vysílacího času.

Programová skladba

Rozhlasový program lze charakterizovat takto:

„...obsahová a formová náplň vysílání, zahrnující všechny druhy mluvených, hudebních a smíšených relací. Zdůrazňují jeho vnitřní mnohotvárnou diferencovanost, která je v souladu s jeho výrazovými možnostmi a zájmy rozhlasových posluchačů...“¹³

Dá se říci, že je to souhrn všech pořadů v určitém časovém úseku, k němuž tento pojem vztahujeme.¹⁴ Programová skladba daného rozhlasového programu se snaží reflektovat aktuální společenskopolitickou situaci a hledá k tomu odpovídající vyjadřovací prostředky. Jejich podoba je závislá na různých faktorech, na které jsem se již při popisu obou vysílání zaměřila. Jedná se o technické, ekonomické, personální a jiné podmínky, také o samotné možnosti rozhlasu jako média. Tvorba rozhlasového programu je činnost promyšlená, ale determinovaná různými vnitřními a vnějšími vlivy.

Rádio Rota můžeme charakterizovat jako informativní a zábavný, národnostní rozhlasový program převážně žurnalistického a hudebního obsahu využívajícího zejména publicistiku a šířící se digitálně.¹⁵

Rádio Rota začínalo se čtrnácti bloky. Mezi ně patřily zprávy, publicistika, diskuse, zábavné bloky, rozhovory se zajímavými lidmi, tři hudební programy, dětské vysílání. Tři pětiny programu měla tvořit hudba, zbývající dvě mluvené slovo. V prvních letech byla programová skladba mnohem rozmanitější, než je nyní, vývoj souvisí s nedostatkem finančních prostředků.

Velmi oblíbený u posluchačů byl pořad Záznamník, který byl postaven na interakci s příjemci. Lidé jeho prostřednictvím posílali vzkazy svým rodinám a přátelům a posílali jim písničky. Pořad měl takový ohlas určitě také proto, že mnoho z posluchačů mělo své rodinné

¹³ *Malá encyklopédia žurnalistiky*. Bratislava: Obzor, 1982. s. 365

¹⁴ MARŠÍK, Josef. *Úvod do teorie rozhlasového programu*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 1995. 106 s. ISBN 80-7184-013-0, s. 11

¹⁵ Na charakterizaci daného programu jsem aplikovala klasifikaci z této knihy: MARŠÍK, Josef. *Úvod do teorie rozhlasového programu*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 1995. 106 s. ISBN 80-7184-013-0, s. 12

příslušníky rozestě po mnoha zemích, a pořad jim tak umožnil navázat spojení. Zaměstnanci dokonce mnohokrát vyhověli žádostem a pokoušeli se najít osoby, na které posluchači sháněli kontakt. Podobné posílání má například současný pořad České televize Pošta pro tebe.

Pořad O organizacích představoval romské, ale i neromské organizace zabývající se vzděláváním, drogovou závislostí, prevencí kriminality a dalšími podobnými tématy.

Pořad Romský oheň začínal na čtrnáctidenní periodicitě, pak se vysílal jednou za dva měsíce, až nakonec zanikl. Byl to pořad diskusní, moderátorka Dana Dubjelová vedla s jedním až dvěma hosty debatu na nějaké aktuální téma.

Pořad Zajímavosti o Romech se podle tvůrců snažil představit Romy v pozitivním i negativním smyslu, nechtěl zavírat oči před problémy a být objektivní. Jeden díl například představil drogově závislého Roma.

Jazykový koutek představoval různé romské dialekty i romštinu obecně, její vývoj a rysy. Na pořadu spolupracoval Petr Wagner, romista a zaměstnanec sdružení Romano džaniben, které vydává romistický časopis téhož jména.

Tak jako byly ve vysílání představovány různé dialekty, dostaly prostor i různá náboženská vyznání. Mezi hosty se objevovali duchovní, zástupci Svědků Jehovových, odvysílána byla i vánoční bohoslužba. Rádio Rota spolupracovalo s TVR (Transworld Radio), křesťanským vysíláním.

Nejčastějším žánrem byly rozhovory, reportáže (i videoreportáže umístěvané na webových stránkách) nebo besedy. Počet pořadů stoupl později až na osmnáct, chvíli se vysílaly Romské osobnosti (medailony).

V minulosti se Rádio Rota snažilo sledovat některé důležité události po delší dobu a to i ve spolupráci se zahraničními médii. Podařilo se jim to například v roce 2004, kdy podrobně monitorovali tzv. Oranžovou revoluci na Ukrajině. Pomocí rozhovorů přes telefon s vlastními zpravodaji se dostávali k aktuálním informacím jako jedni z prvních. Svého spolupracovníka měli v místě dění i při protestech Romů na Slovensku po sociální reformě v roce 2004, kdy občanská sdružení Dženo a Romodrom vysílali na Slovensko humanitární pomoc.

V roce 2006 se vlivem nedostatku financí přestává vysílat třikrát týdně a vysílání je nepravidelné. Od této doby se snižuje počet rubrik a ty které zůstávají, snižují periodicitu.

Od listopadu 2007, kdy se začalo vysílat nepřetržitě, jsou témata příspěvků více méně nahodilá a podřizovaná charakteru nepřetržitého vysílání, které z velké části vyplňuje hudba.

Podle šéfredaktorky Ivety Demeterové jsou nejlepší přibližně patnáctiminutové příspěvky publicistického nebo zábavního charakteru s jednou písní v polovině jejich trvání.

Nynější tvorba se omezuje zejména na zábavnou publicistiku, velkou roli hraje fakt, že z titulní webové strany Rádia Rota se čtenář dostane přímo do informačního servisu občanského sdružení Dženo, jehož je Rádio Rota projektem.¹⁶ Jedná se o pravidelně aktualizovaný zpravodajský server, který obsahuje informace z různých oblastí života, přebírá články z jiných médií nebo poskytuje kulturní servis (upoutávky). Server je trojjazyčný-český, anglický a romský. Rádio Rota se tedy orientuje na zbývající hlavní položky-publicistiku a hudbu. Příspěvky z posledního cca půl roku mají tuto podobu:

- rozhovory a besedy se zajímavými lidmi (př. Ladislav Goral 12.2.2008)
- prezentace organizací (př. 8.10.2007 Liga lidských práv, 17.3.2008 Úspěšné dokončení projektu Internetové kluby čh@ve)

Pořady jsou k nalezení přímo na titulní stránce, odkaz na přehrání někdy doprovází fotografie nebo ilustrace a krátký úvodní text. Starší pořady se přesouvají do archivu „Záznamy z živého vysílání“ nebo je možné je slyšet přímo v „živém“ vysílání. Hudební nabídka je stále stejná, jen hitparáda se právě inovuje.¹⁷

Pořad O Roma vakeren má charakteristické znaky magazínu, jak je uvádí Výběrový slovníček termínů slovesné rozhlasové tvorby:

"...pestrý složený rozhlasový pořad, v němž jsou spojeny obvykle průvodním slovem moderátora tematicky, žánrově, slovesně a hudebně různorodé příspěvky do kompozičně uceleného tvaru... Vysílá se většinou s pravidelnou periodou, často obsahuje stálé rubriky."(str. 18)

Profil pořadu koresponduje s programovým typem Radiožurnálu jakožto informativně hudebního programu. Jeho posláním je informovat a mluvené slovo prokládat hudbou.

Ve vysílání je hranice mezi zpravodajstvím a publicistikou nezřetelná. Jedině v případě "Zpráv" se jedná o čisté zpravodajství.

¹⁶ Dostupné na internetu: <http://www.dzeno.cz/?r_id=27>

¹⁷ Aktualita z 20.5.2008

V internetovém archivu pořadu jsou všechny příspěvky kromě zpráv označeny za reportáže. Podle výběrového slovníčku termínů slovesné rozhlasové tvorby¹⁸ může být reportáž

1. metoda rozhlasové žurnalistické tvorby
2. svébytný žánr na rozhraní zpravodajství a publicistiky

Přitom se domnívám, že takto jednoznačně se příspěvky označit nedají. Hlavním znakem reportáže je autentičnost, v příspěvcích se však málokdy věnuje prostor líčení prostředí, tzv. zvukovému obrazu, ohnisko zájmu se klade spíše na sdělení informací, než na zachycení celkové atmosféry prostředí.

Mnohem typičtějším žánrem (který však jako metodu využívá i reportáž) je rozhovor. Téměř výlučně se jedná o dialog. Ve vysílání se objevují všechny jeho základní formy: zpravodajský i publicistický, tedy reportážní, portrétní, kometující a rozborový.¹⁹

Jako metoda je rozhovor užíván k získávání informací a názorů zejména od kompetentních a zainteresovaných osob, jen občas se redaktoři věnují anketě, tedy dotazování se osob více méně náhodně vybraných.

Témata:

Příspěvky se týkají převážně

- a) Romů a jevů se jich bezprostředně týkajících,
- b) jevů společných pro Romy i Neromy, které však mají na život Romů vliv,
- c) jiných menšin

Naprostu převažují příspěvky o událostech z České republiky

Dají se rozdělit do následujících kategorií, přičemž mnoho příspěvků lze zařadit do několika najednou.

- Profily a projekty občanských sdružení
- Kampaně
- Politické události
- Semináře, konference

¹⁸MARŠÍK, Josef. *Výběrový slovníček termínů slovesné rozhlasové tvorby*. Praha: Sdružení pro rozhlasovou tvorbu, 1999. 60 s. ISBN 80-238-5619-7, s. 24

¹⁹ MARŠÍK, Josef. *Výběrový slovníček termínů slovesné rozhlasové tvorby*. Praha: Sdružení pro rozhlasovou tvorbu, 1999. 60 s. ISBN 80-238-5619-7, s. 26

- Kultura
- Služby posluchačům- typ příspěvku, který je nejvíce založen na komunikaci s posluchačem. Náměty vznikají z potřeb lidí, kteří na svůj problém redakci upozorní a ta se začne tématem zabírat. Příkladem může být nepravidelná rubrika „právní poradna právníčky Kláry Veselé-Samkové, která reaguje na nejpálčivější právní otázky spjaté s každodenním životem nejen Romů. 25.1. byl odvysílán příběh romského muže, který má problémy týkající se pracovněprávních vztahů. Byla to velmi osobní zповěď, na kterou posluchači zareagovali s tím, že i je trápí podobné problémy. Jejich zájem vyprovokoval odvysílání série příspěvků, které se tímto zabíraly podrobněji. Odborníci poradili, jak uzavírat pracovní smlouvy, jak se bránit v případě podezření na protiprávní jednání zaměstnavatele včetně případné diskriminace a další věci.
- Výzvy- pozvánky k soutěžím, konkurzům...
- Příspěvky věnované danému datu nebo období- např. mono tematické vydání 21.12. které se věnovalo vánočním zvykům Prohlídka vánoční výstavy s názvem "Kolik je v nás člověka", Jaké romské tradice dodržuje o Vánocích rodina Marie Gailové, Romské vánoční zvyky přibližuje výstava v Muzeu romské kultury

V prvním letošním díle reagovalo vysílání neořímno na novoroční projev prezidenta republiky.

Kompozice pořadu:

Pořad začíná znělkou a neměnným úvodním slovem, které pronesou střídavě oba moderátoři. Jeden romsky, druhý česky. Následuje opět dvojjazyčná přiblížení témat, kterým se bude dané vydání pořadu zabývat.

Písničky a moderátorské vstupy (moderátoři se střídají a již mluví jen česky)oddělují jednotlivé příspěvky (2-3) až do půl deváté, kdy dostanou prostor zprávy, které připravuje zpravodajská redakce Českého rozhlasu. Čas zpráv je pevný, redaktoři musí tedy přizpůsobit stopáž příspěvků, popřípadě krátit písničky, aby mohly zprávy přesně v půl deváté začít. Občas je kvůli tomu delší příspěvek rozdělen. V druhé polovině vysílání jsou kromě dalších příspěvků i „zprávy ze života Romů“. Jedná se o 4-5 krátkých zpravodajských sdělení

nejrůznějšího zaměření. Pořad končí písničkou, před kterou se oba moderátoři rozloučí opět neměnným způsobem a pozvou posluchače na následující pořad.

Pravidelnými prvky, které mají funkci „image“ pořadu jsou některé ustálené moderátorské proslovy, znělka a jingly. To jsou samozřejmě jen některé z

Kauzy:

Některým tématům se redaktoři věnují systematicky a soustavně nebo natočí více příspěvků k nějaké události, než se vejde do jednoho vydání, tak se jim věnují „na pokračování“. Například navrhování a schvalování antidiskriminačního zákona bylo tématem celkem pěti příspěvků v mnou zkoumaném období půl roku (5.10., 7.12., tři příspěvky 21.3.).

Různé pohledy:

Redaktoři kladou velký důraz na to, aby u „ožehavějších“ témat zachytili různé úhly pohledu na věc, což může být na úkor pestrosti vysílání, ale zvyšuje to důvěryhodnost pořadu. Například 23.11. pořad referoval o rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku o tom, že Česká republika porušila právo osmnácti romských dětí z Ostravska na vzdělání tím, že byly zařazeny do zvláštních škol. Takové rozhodnutí je v České republice precedensem a i majoritní média mu věnovala velkou pozornost.

Redaktoři natočili rozhovory s následujícími osobami, přičemž rozhovoru s každou z nich byl věnován jeden celý příspěvek: James Goldston, výkonný ředitel Open Society Justice Initiative a právní poradce stěžovatelů; inženýr Karel Holomek, předseda Společenství Romů na Moravě; sociální asistentka Jana Frantíková ze Střediska náhradní rodinné péče; Kumar Viswanathan z občanského sdružení Vzájemné soužití a Marcela Miková, matka jednoho ze zmíněných dětí.

Hudba

Rádio Rota

Po celou dobu své existence si Rádio Rota zachovává jednotný hudební model. Nahrávky (často celá alba) jsou rozděleny do sekcí „Tradiční romská hudba“, „Moderní romská hudba“, „Etnoproud“ a „Z našich nahrávek“. Součástí byla vždy i hitparáda, do které byly nasazovány jednotlivé skladby a posluchači hlasovali o nejoblíbenější. Obměňovala se přibližně jednou týdně. V současné době se připravuje její nová podoba, při její tvorbě se bude používat jiný počítačový program, je tedy nyní pozastavena. Ve všech hudebních

sekcích je dáván velký prostor začínajícím, neznámým interpretům. Iveta Demeterová dokonce doporučuje neznámé romské kapely vydavatelství Vaško music, které s některými z nich navázalo spolupráci a vydalo jim hudební nosič. I. Demeterová působí také jako moderátorka různých romských kulturních akcí a skrze tuto funkci se stává jakousi spojkou při předávání kontaktů na kapely organizátorům těchto akcí.

Rádio Rota platí poplatky z hudebního vysílání organizaci OSA.

O Roma vakeren

Romská hudba z České republiky i zahraničí zaujímá ve vysílání téměř padesát procent času. V redakci se od počátku vysílání O Roma vakeren shromažďovaly nahrávky profesionálních i amatérských kapel, a to ze soukromých zdrojů, přímo od interpretů, něco si redakce zakoupila. Dříve vysílání obsahovalo více tuzemské romské hudby, protože byla dostupnější.

Hudební dramaturgii měla na starosti Stanislava Krejčová, ale v lednu tohoto roku se situace po organizačních změnách v celém Českém rozhlase situace změnila. Hudba se k posluchačům nově dostává skrze selektor, který má na starosti hudební dramaturg, jenž sestavuje hudební složku více pořadům na Radiožurnálu. Šéfredaktorka má ovšem právo veta, podobu "playlistu" zná ještě před vysíláním a pokud se jí vybraná skladba nelíbí, má právo protestovat.

Hitparádu pořad vzhledem k nedostatku vysílacího času nemá, i když by jí údajně šéfredaktorka nebránila.

Internet a romské vysílání

Internet hraje různě velkou roli u Rádia Rota i pořadu O Roma vakeren. Rádio Rota patří mezi velký počet rádií, která mají pouze svou internetovou podobu, nevlastní žádnou frekvenci. Na rozdíl od většiny z nich však už získalo licenci k satelitnímu vysílání, kterou ovšem zatím v praxi nevyužívá (viz. kap. Výhledy do budoucna).

Všechny relace doprovází ilustrativní fotografie a doplňují krátké úvodní texty nebo titulky. Součástí internetového serveru Romové v České republice (www.romove.cz) je i textový přepis a zvukový záznam pořadu O Roma vakeren. Do archivu pořadu se dá dostat přímo z hlavního menu serveru. Orientaci usnadňují rámce (frames), kdy se postranní pruh obrazovky nemění a průběžně nás odkazuje k jednotlivým rubrikám. Vyhledávání umožňuje

přehled dat, kdy byl daný pořad odvysílán. Archivovány jsou průběžně, zpravidla ještě před rozhlasovým uvedením nového vydání pořadu je to předešlé již umístěno na webových stránkách. Vyhledávat se dají i jednotlivé příspěvky pomocí klíčových slov. Pod textovým prepisem každého se automaticky zobrazuje přibližně jeden až deset dalších příspěvků z celé historie archivu, které s tímto tematicky souvisí a zároveň je možné si „rozkliknout“ kompletní seznam souvisejících odkazů. Tím nedochází k tomu, že by byl čtenář zahlcen přemírou informací, nýbrž si může jejich přísun jednoduše regulovat. Naopak tento systém umožňuje využívat možnosti, které tradiční média postrádají, co se týče přístupu ke zveřejněným materiálům.

Všechny textové prepisy jsou ilustrovány fotografiemi.

Při zobrazení textové podoby jednotlivého pořadu se nám kromě frames a reklamních bannerů objeví i obsah tohoto vydání, odkaz na jiná vydání, na nejčtenější články serveru a možnost si článek vytisknout nebo poslat mailem.

Podívejme se nyní souhrnně, jaké interaktivní nástroje specifické pro internetovou žurnalistiku archiv na tomto serveru využívá. PhDr. Milan Šmíd zmiňuje tři základní²⁰:

- možnost získat okamžitý ohlas, tj. zpětnou vazbu

Na celém serveru je jako kontakt uvedena pouze adresa Českého rozhlasu a jedna e-mailová adresa. Nezmiňují jméno webmastera ani jiných osob. Čtenář nemá možnost reagovat jiným způsobem, diskuse k článkům není možná.

- možnost nabízená čtenáři, aby na základě nějaké připravené bodové stupnice ohodnotil kvalitu či popularitu publikovaného materiálu

Na serveru Romové v české republice toto možné není, pouze je evidován žebříček nejčtenějších článků, což ovšem vůbec nemusí souviset s kvalitou článků.

- možnost nabízená čtenáři, aby daný materiál mohl poslat na jakoukoli adresu elektronické pošty, případně aby využil tzv. „print“ verzi příslušné webové stránky

Toto server umožňuje, viz výše.

²⁰ OSVALDOVÁ, Barbora a kol. *Zpravodajství v médiích*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum. Univerzita Karlova v Praze, 2001. 155 s. ISBN 80-246-0248-2, s. 105

Etnický rozměr vysílání

Současný romský etnoemancipační proces souvisí s neustálým hledáním nových podnětů pro posílení etnického sebevědomí Romů. Proto je třeba uchovávat a pěstovat svébytnost „romipen“ (romství). Za jeho základní kámen jsou mimo jiné považovány jazyk a kultura v užším slova smyslu. Obojí se setkává mimo jiné na poli romského rozhlasového vysílání.

Masmediální komunikace může být vynikajícím prostředkem nejen k posílení etnické identity Romů, ale zároveň k informování majority o dění mezi Romy nebo o Romech jako takových. Záběr témat souvisejících s Romy je mnohem širší než bývá v majoritních médiích běžné.²¹

V souvislosti s etnicitou v romském vysílání a v médiích obecně se vynořuje několik otázek a podnětů k zamyšlení. Jeden z nich zmínila Anna Poláková ve svém vyprávění. Mluvila o handicapu Roma, který pracuje v majoritním médiu.

„Rom, kterej vystuduje žurnalistiku, tak je to hlavně na síle jeho osobnosti, protože pokud se takovejhle „Romák“ dostane do většinových médií, tak i přes to všechno, že bude mít tu vysokou školu, tak jsou tam ty předsudky, je tam ten problém, ten člověk to bude muset překonávat...a proč tohle nepřekonává jinej člověk, kterej vystudoval vysokou školu žurnalistiky, chce to dělat a pak někam přijde a dělá to a neřeší to, jestli mu někdo prostě se chová rasisticky nebo prostě na něj kouká, já nevím, že je prostě něco míň...“

Od romského novináře se může předem očekávat, že bude v romské tematice zaujatý, neobjektivní nebo že ji bude protežovat. Setkala jsem se i s názorem, že romští novináři by měli pracovat výhradně v médiích romských a měli by se věnovat romským tématům, aby pomohli utvářet jejich pozitivnější mediální obraz. Existuje i druhý názor, že Romové by měli pracovat i v médiích majoritních, protože jen tam dokáže jejich přítomnost něco změnit. V médiích se širokou masou příjemců a s dopadem na co nejpestřejší vzorek obyvatel. Anna Poláková se vyjádřila v tom smyslu, že přítomnost romského novináře v majoritním médiu má význam i tehdy, nevěnuje-li se romským tématům, stačí, že tam je, už tím ovlivňuje myšlení svých kolegů, což se může projevit na jejich práci.

²¹ Blíže RAICHOVÁ, Irena a kol. *Romové a nacionalismus?* 1. vyd. Brno: Open Society Institute Budapešť. Muzeum romské kultury, 2001. 245 s. ISBN 80-902476-9-5, kap. Rozhlas

V O Roma vakeren i na Rádiu Rota pracuje většina Romů, přičemž někteří z nich jsou zaměstnání i v médiích majoritních (např. Richard Samko).

Dalším otazníkem je romský jazyk. Dá se říci, že v současné době je romština ve stavu ohrožení. Právě jazyk je ale jedním z důležitých faktorů v podpoře vlastní kulturní identity. Je důležité podporovat romštinu jako jazyk (učebnice, texty, literatura, média) i jako komunikační a vyjadřovací prostředek dětí. Ivan Gabal k této situaci poznamenává:

„Jazyková situace Romů v ČR představuje jednu z nejsložitějších otázek a dimenzí posilování a rozvoje jejich vlastní identity v historickém, etnickém i vzdělanostním smyslu. Pozitivní diskriminace romštiny jako jazyka se zdá být mimořádně významnou úlohou v regeneraci identity Romů, a tím i jejich integrace do českého prostředí jako Romů.“²²

Do jaké míry tedy romštinu používat ve vysílání a který dialekt? Tento problém jsem již nastínila v kapitole Jazyk, nyní bych chtěla ještě poznamenat, že na území České republiky žije několik skupin Romů, kteří mluví odlišnými dialekty romštiny. Jsou to slovenští Romové, tzv. maďarští Romové z převážně jižního Slovenska a severního Maďarska, Olaši a hrstka Sintů a původních moravských a českých Romů (likvidovaných za druhé světové války). Jak tedy vybrat dialekt pro vysílání? V O Roma vakeren se mluví romsky jen málo a dialekt byl zvolen více méně spontánně v souladu s dialektem, kterým mluvili Romové zakládající vysílání. V Rádiu Rota je situace jiná. V současné době romštiny ve vysílání ubylo, ale dříve například v rubrice Jazykový koutek byly představovány různé romské dialekty. Toto skupinové dělení Romů se týká i volby témat. Skupiny Olachů a Sintů jsou všeobecně známy pro svou uzavřenost a do velké míry striktní dodržování tradic. Anna Poláková mluví o tom, že nevidí snahu například od Olachů, podílet se na vysílání, ale že by jejich participaci uvítala.

Spolupráce Rádia Rota a romské redakce Radiožurnálu

Vysílání si vzhledem ke svému odlišnému postavení a zaměření nekonkurují, naopak do jisté míry spolupracují. V romské redakci absolvují stáže studenti žurnalistických kurzů, které pořádá sdružení Dženo. Tito studenti jsou školeni v rozhlasové práci a některé jejich příspěvky jsou uveřejňovány.

²² *Romové v České republice*. 1. vyd. Praha: Socioklub, 1999. 558 s. ISBN 80-902260-7-8, s. 87

Někteří zaměstnanci romské redakce připravují se podílejí i na vysílání Rádia Rota. Například Marie Vrábelová nebo Jan Mišurec externě spolupracují s oběma vysíláními, kratší příspěvek o stejném tématu je odvysílán v pořadu O Roma vakeren, jeho delší verze je určena pro Rádio Rota. Tento model je poměrně běžnou praxí. Rádio Rota má s Českým rozhlasem uzavřenou tzv. exkluzivní deklaraci o spolupráci.

Srovnání pořadu O Roma vakeren a Rádia Rota

Zásadní rozdíly vidím v těchto bodech:

CÍLOVÁ SKUPINA

Jedním ze zásadních rozdílů je specifikace příjemce. O Roma vakeren se snaží oslovit široké masy posluchačů, romských i neromských bez rozdílu. I proto se je hlavním jazykem vysílání čeština, nikoli romština.

Vysílání Rádia Rota je určeno primárně Romům, i když se samozřejmě přizní neromských posluchačů nebrání.

PROFIL

O Roma vakeren je vysílání, které nabízí vyváženou směs zpravodajství, publicistiky a hudby pro nejširší cílovou skupinu posluchačů.

Rádio Rota se více zaměřuje na zábavnou publicistiku a hudbu. Může si dovolit více experimentovat i svůj profil vymezit úžeji.

VYSÍLACÍ ČAS

O Roma vakeren má omezený vysílací prostor. Padesát pět minut týdně na Radiožurnálu plus dvakrát patnáct minut na regionálních stanicích Českého rozhlasu. Tento fakt má obrovský dopad na schéma pořadu, na výběr témat a žánrů.

Rádio rota není časově limitováno, vysílá nepřetržitě, může si tedy dovolit mnohem větší experimentování s výběrem témat a žánrů. Domnívám se, že tento "časový komfort" umožňuje navodit familiérnější atmosféru a může být přístupnější širšímu spektru posluchačů.

FINANCE

Rádio Rota je bohužel stále ve stavu, kdy finanční situace ohrožuje jeho samostatnou existenci, nemluvě o tom, že kvalita vysílání trpí. O Roma vakeren nemusí řešit finanční otázky v souvislosti se svou existencí tak jako Rádio Rota, ale to, že si Český rozhlas nemůže

dovolit přijmout dalšího stálého zaměstnance do romské redakce, je nejspíše také otázkou financí.

Co obě vysílání limituje?

Rádio Rota je omezeno především neustálými finančními problémy. To O Roma vakeren jakožto součást vysílání veřejnoprávního rozhlasu řešit nemusí, nicméně má jiný problém, prostor ve vysílání. Existence vysílání pro romskou menšinu je sice ze zákona zaručena, ale není specifikována. Prodloužení vysílacího času z pětadvaceti minut týdně na padesát pět tedy záviselo především na libovůli vedení a snaze a zaujetí tvůrců pořadu.

Výhledy do budoucna

"Do budoucna je velmi důležité, aby informace v souvislosti s Romy byly objektivní. Tím naše média přispějí k tomu, aby soužití v naší společnosti bylo přijatelné pro obě strany, a nejen to- postupně se nám podaří prolomit bariéru xenofobie, která je příčinou mnoha nedorozumění a potíží mezi námi. . (Poláková- Romská média a jejich funkce ve společnosti)

Rotasat

Rádio Rota podalo prostřednictvím sdružení Dženo žádost o grant na projekt Rotasat. Ten má navázat na dřívější spolupráci s romským vysíláním na Ukrajině, v Maďarsku a na Slovensku. Ukrajinská a maďarská redakce skončila v důsledku nedostatku financí, přestože měli plné technické i personální zázemí. Na Slovensku si dokonce pražská redakce vyškolila tým profesionálů, vše ale ztroskotalo ze stejného důvodu.

Rádio Rota již obdrželo licenci na provozování satelitního vysílání (v prosinci roku 2007), s čímž souvisí počátek živého vysílání a právě projekt Rotasat. Žádost o grant byla zamítnuta Ministerstvem kultury ČR, nyní se čeká na rozhodnutí Evropské unie, zda žádosti vyhoví (červen 2008). Rotasat by mělo být mezinárodní romské rozhlasové vysílání skrze satelit. Vysílalo by se živě a nepřetržitě, na programu by se podílely redakce sedmi zemí, České republiky, Slovenska, Maďarska, Rumunska, Polska, Španělska a Itálie. Tyto země se již o spolupráci oficiálně dohodly. Ve vysílání by získala velký prostor romština (cca šedesát procent), každá země by užívala svůj dialekt(y).

Cílovou skupinou by byli hlavně Romové, ale nejen oni, pořady by měly svou textovou podobu, která by obsahovala i překlady do majoritních jazyků a romských dialektů.

Dalším z plánů šéfredaktorky je zařadit do vysílání více diskusních pořadů a více romštiny a propojit rozhlasové vysílání s televizním. Sdružení Dženo se podílelo na vysílání dvacetiminutového televizního pořadu Romale, který však už neexistuje.

To stejné si myslí šéfredaktorka O Roma vakeren Poláková. Jejím dalším přáním je, aby Český rozhlas přijal více stálých zaměstnanců do redakce romského vysílání. Jejím ideálem je docílit změny myšlení některých Neromů:

„aby věděli, že Romové jsou taky normální lidi a normálně žijou, maj taky normální, obyčejný starosti a maj taky svý osobnosti a taky dokážou něco udělat...“

Anna Poláková zdůrazňuje poslání romského vysílání i v tom, že Romům ukazuje, že mají svá práva a pokud jim je někdo odebírá, je tu štáb, který přijede na místo, událost natočí a medializuje. Tedy nevidí smysl romského vysílání jen v jeho informační funkci, ale i ve funkci jakéhosi mediátora zprostředkovávajícího komunikaci mezi redakcí a příjemci.

Závěr

Budoucnost romského internetového vysílání závisí hlavně na jeho oblibě u posluchačů, poptávce po jeho dalších formátech, dostupnosti internetu a samozřejmě finančních prostředcích. Je smutnou realitou, že i Rádio Rota, které je soukromé, nemá oporu u státních institucí, nedostává žádné finanční prostředky, i když se svou činností snaží napomáhat lepšímu fungování demokratické společnosti a má prokazatelný úspěch u posluchačů (viz poslechovost dle Toplistu, reakce posluchačů).

Internet coby významný prvek u obou zkoumaných mediálních produktů je snad nejlepší prostředek ke komunikaci a vzájemnému poznávání Romů, kteří jsou roztroušeni po celém světě. Mnoho z těch, kteří emigrovali z Čech, má možnost zůstat v kontaktu s děním ve své mateřské zemi. Vedle toho je takové vysílání samozřejmě velkým pomocníkem v posilování romské identity a pospolitosti a důležitým šířitelem a oporou romské kultury, která se díky internetu má možnost dostat k posluchačům na celém světě. Dokud bude fungovat veřejnoprávní rozhlas, mělo by být romské vysílání zaručeno. Překážkou rozvoje a vzniku dalších soukromých romských rádií je mimo jiné fakt, že mnoho Romů zatím nemá přístup k internetu.

Existence schopnost pořadu O Roma vakeren i Rádía Rota nicméně ukazuje, že obě cesty tvorby romského vysílání jsou možné a užitečné. Každé z nich má trochu jiné zaměření, oslovuje trochu jinou cílovou skupinu, ale obě mají na české mediální scéně své místo. Jak říká Ivan Gabal:

"V Evropě již dlouhodobě, v USA relativně nedávno, převládá přístup, v němž se posilování specifické kulturní (etnické či národnostní) identity menšin ukazuje jako důležitý prostředek a mechanismus jejich integrace do etnický či národnostně odlišného prostředí. Teprve ve chvíli, kdy si jsou příslušníci menšiny jasně vědomi své vlastní specifické identity, vlastního původu, tradic, jazyka, kdy jasně vědí "kdo jsou", dokážou také bez problémů zvládat kulturní, jazykové a národnostní prostředí většinové společnosti a identifikovat se s touto společností i se státem jako vlastním." ²³

²³ Romové v České republice. 1. vyd. Praha: Socioklub, 1999. 558 s. ISBN 80-902260-7-8, s. 78

Summary

The subject of my bachelor's thesis is Romani (Gypsy) radio broadcasting.

Ethnic Romani broadcasting in the Czech Republic did not take shape until after the change in political regime that occurred in 1989. It exists in two forms within our country. The first is the program entitled "O Roma vakeren," which is prepared at Radiožurnál, a Czech public radio station, by its "Broadcasts for Minorities" department. The second is the internet-based Radio Rota, a project of the nonprofit organization Dženo. These two types of broadcasting occupy rather different positions in the Czech media scene, with their range of financial, technical and other resources. In terms of scope, their public profiles and target audiences differ as well. The two have many characteristics in common, however. Both seek, as their top priorities, to disseminate objective information about Roma, to bring Romani cultural themes closer to majority-ethnic listeners and to strengthen the ethnic identity and unity of Roma through the preservation of Romani language and traditions.

Both broadcasts make use of the internet. For Radio Rota, the internet serves as the sole broadcasting medium, whereas for "O Roma vakeren" it serves as an archive and as the show's interactive portal. I have attempted to treat the entire history of both programs' existence, but also to highlight some specific examples.

Today's Romani broadcasts have many options for reaching listeners, both Romani and non-Romani. There are many possible ways of accomplishing the goals set forth by the creators of these programs. The internet, as a feature of modern interactive communication technology, can be a great aid in this process.

The further development of Romani media in the Czech Republic – on the radio and otherwise – is currently defined by attempts at increased cooperation with majority-group as well as foreign-based Romani media.

Prameny

Tištěné zdroje:

- BOYD, Andrew. *Příručka pro novináře. Zpravodajství v rozhlase a televizi*. Praha: Centrum nezávislé žurnalistiky. The International Media Fund, 1995. 164 s.
- BURTON, G.- JIRÁK, J. *Úvod do studia médií*. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2001. 392 s. ISBN 80-85947-67-6
- Černobílý život*. Praha: Gallery, 2000. 176 s. ISBN 80-86010-37-6
- HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Lidové noviny, 2002. 84 s. ISBN 80-7106-615-X
- KUNCZIK, Michael. *Základy masové komunikace*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova. Vydavatelství Karolinum, 1995. 307 s. ISBN 80-7184-134-X
- Malá encyklopédia žurnalistiky*. Bratislava: Obzor, 1982. s. 365
- MARŠÍK, Josef. *Úvod do teorie rozhlasového programu*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 1995. 106 s. ISBN 80-7184-013-0
- MARŠÍK, Josef. *Výběrový slovníček termínů slovesné rozhlasové tvorby*. Praha: Sdružení pro rozhlasovou tvorbu, 1999. 60 s. ISBN 80-238-5619-7
- McNAIR, Brian. *Sociologie žurnalistiky*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 184 s. ISBN 80-7178-840-6
- NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*. 5. doplněné vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. 129 s. ISBN 80-244-0497-4
- OSVALDOVÁ, Barbora a kol. *Zpravodajství v médiích*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum. Univerzita Karlova v Praze, 2001. 155 s. ISBN 80-246-0248-2
- OSVALDOVÁ, B.- HALADA, J. *Encyklopedie praktické žurnalistiky*. Praha: Libri, 1999. 256 s. ISBN 80-85983-76-1
- "Rozhlasové vysílání a (jeho) posluchači"*. Praha: Sdružení pro rozhlasovou tvorbu za rok '98, 1998
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v Českých zemích*. 1. vyd. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2004. 183 s. ISBN 80-86621-07-3

POLÁKOVÁ, Eva (ed.). *Funkcia masmédií v občianskej spoločnosti. Štúdie z vedeckej konferencie*. 1. vyd. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa- Pedagogická fakulta. Katedra rómskej kultúry, 1998. 60 s. ISBN 80-8050-205-6

RAICHOVÁ, Irena a kol. *Romové a nacionalismus?* 1. vyd. Brno: Open Society Institute Budapešť. Muzeum romské kultúry, 2001. 245 s. ISBN 80-902476-9-5

Romové v České republice. 1. vyd. Praha: Socioklub, 1999. 558 s. ISBN 80-902260-7-8

VAŠEČKA, Michal (ed.). *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. 911 s. ISBN 80-88935-41-5

časopisy

Romano vodi. Romea. Praha, 2003-

Rozhlasová práce. Český rozhlas. Praha, 1992 (1977)-

Svět rozhlasu. Český rozhlas. Praha, 1999-

Elektronické zdroje:

TOPlist- Rádia [online]. c1997 [cit. 2008-05-15]. Dostupné z: <<http://www.toplist.cz/radia>>

Romové v České republice [online]. c1997 [cit. 2008-05-15]. Dostupné z : <<http://romove.radio.cz/cz/>>

Rádio Rota [online]. [cit. 2008-05-15]. Dostupné z: <http://www.dzeno.cz/?r_id=32>

O Roma vakeren [online]. [cit. 2008-05-15]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/radiozurnal/porady/_zprava/6899?pohled=zprava>